

Ahmet Murat AYTAÇ (2007), *Ailenin Serencamı, Türkiye’de Modern Aile Fikrinin Oluşması* (Ankara: Dipnot Yayınları, 212 s.).

Siyasal analizin çağrısı ve aile tartışmalarının siyasal analizi

Ahmet Murat Aytaç’ın *Ailenin Serencamı, Türkiye’de Modern Aile Fikrinin Oluşması* isimli çalışması bizleri uzun zamandır tarihin, sosyolojinin ve psikanalizin eline terk edilmiş aileyi bu sefer siyasal analiz perspektifinden değerlendirmeye davet ediyor. Sosyal kuram içerisinde ailenin nasıl sorunsallaştırıldığından, siyasal bir kavram olarak aileye; Türkiye’de modernleşme ile beraber ailenin geçirdiği dönüşümden, modern aile fikrinin ortaya çıkmasına kadar kapsamlı bir alanı ele alan çalışmanın merkezine aldığı siyasal eleştiri ve bakış açısı, bugüne kadarki hakim sosyolojik bakışın altında gözardı edilen aile, devlet, toplum ve birey arasındaki ilişkilere dair yeni kuramsal bulvarları aydınlattığı kadar, karşımıza daha ileri çalışmalar için peşine düşülecek ara sokakları da çıkartmayı ihmal etmiyor. Her şeyin siyasal olduğu ilan edilmekle beraber nasıl siyasallaştığının tartışılmadığı bir dönemde, Aytaç’ın çalışması, devletten topluma kadar her yolun kendisinden geçtiği aileye, sadece aileyi siyasal açıdan analiz etmek için değil, aynı zamanda modern zamanların kuramsal enkazından siyaseti bugünün sorunlarını çözmek üzere kurtarmak için de atılmış etkili bir kuramsal bakış. *Ailenin Serencamı*, siyaset adına iktisat, sosyoloji ya da felsefe yapmak yerine siyasetin terimleriyle belirli bir alan üzerine nasıl düşünebileceğimize ve siyaseti merkeze almanın kuramsal bakışımızda olduğu kadar, karşı karşıya olduğumuz sorunların çözülmesinde de nasıl ufuk açıcı olacağına dair de bir çerçeve oluşturma denemesi aynı zamanda. Bu yönüyle çalışma, verdiği yanıtlar kadar hakim bakış açısının huzurunu kaçırmak amacıyla sorduğu sorular için de okunmayı hak ediyor.

Yazarın, aile analizini, basit-karmaşık, geleneksel-modern, otoriter-dayanışmacı kavram çiftlerine sıkıştırmak yerine, “Aileyle bağlantılı olan ideolojik oluşumların, iktidar mantığının ve zihniyet yapılanmalarının tarihsel bir analizi”nden hareketle yapmayı seçmesinin ve ailenin kendisini de iktidar şebekesinin düğüm noktalarından biri olarak analiz etme girişiminin ardında da yukarda belirtilen kaygılar yatıyor (Aytaç, 2007: 25). Bu nedenle de yazar aileyi, sosyolojik söyleme hakim olan bir ifadeyle sadece bir sosyalizasyon ve yeniden üretim aracı olarak görmek yerine, “uzun vadeli dönüşümlerin öngördüğü insan tiplerinin ortaya çıkarılabilmesi için gerekli güç ve enerji birikimini” kendisinde yoğunlaştıran, “siyasal iktidar şebekesinin insanlara ve toplumu kuran “girdilere” biçim verdiği bir istasyon” olarak görmektedir. Bu

doğrultuda da yazar, aile devlet ve toplum arasındaki ilişkileri tek yönlü kavramak yerine etkileşimi merkeze almakta ve bir ilişki olarak ailenin modernleşme süreçleri içerisindeki kurucu rolünün altını çizmektedir. Aileye kuramsal olarak böyle bakmak, yazarın çalışmanın son iki bölümünde ele aldığı Osmanlı/Türk modernleşmesinin dönüşüm doğrultularının zihinsel koordinatlarını tarihsel bir çerçeve içinde anlayabilmemiz için de bir anahtar işlevi görüyor. Kısacası, aile ve modernlik arasındaki ilişkinin siyasal karakterinin analizi ancak ailenin siyasal analizi ile mümkündür. Bu siyasal merkezli yaklaşım da aile ve modernlik analizinin odağına sadece ailenin makro toplumsal yapılarla olan ilişkilerini almamakla; bu makro analize ailenin mikro evreninin ihtiva ettiği siyasallığı ve bu mikro evreni siyasal kılının ne olduğunu tartışmaya dahil etmekle mümkündür.

Yazarın bize gösterdiği gibi aile, devlet ve toplum gibi makro yapılar arasındaki ilişkiler çok katlıdır. Aile gerek bir siyasal metafor olarak gerekse siyasetin sınırlarına ya da farklı siyaset etme biçimlerine işaret eden bir sosyal uzam olarak bütün siyasal düşünceler alanını kat etmiştir. Bir ülkenin yönetimi ile bir ailenin yönetimi arasında nasıl bir ilişkinin olduğu, ailede gerçekleşen yönetim biçiminin başka yönetim biçimleri ile benzerlik ve farklılıkları, bizzat ailenin siyasal bir kurum olarak görülüp görülemeyeceği Platon'dan, Ortacağ düşünürlerine, oradan da Machiavelli sonrası düşünürlere kadar siyaset düşünürlerini meşgul etmiştir. Belirli bir dönemde siyasalın nasıl şekillendiğini görmek için öncelikle bakılması gereken yerlerden biri de bizzat aile ile devlet arasındaki belirsiz sınırlardır. Yazarın da gösterdiği gibi, otoritenin bu iki alanda gerçekleşme biçimi arasındaki eş yapılilik, karşıtlık ve belirsizlik bize ailenin basitçe devletin ya da toplumun yeniden üretiminin ihtiyaçlarına indirgenemeyeceğini, aile ve devlet ya da toplum arasındaki ilişkilerin ailenin bir volan kayışı olmasının çok ötesinde olduğunu göstermektedir. Bu ilişkileri aydınlatmak için yazar, ailenin siyasal bir egemenlik modeli olmaktan, duygusal bir birliğe dönüşmesi sürecini değerlendirirken, Platon'dan Hobbes'a, liberallerden cumhuriyetçilere ve Hegel'e kadar bir çok düşünürün aile ile siyaset arasında kurduğu ilişkinin izini sürmektedir.

Bu doğrultuda çalışmadaki en önemli saptamalardan biri de siyasal egemenliğin yönetselleştirilmesine simetrik olarak, aile ilişkilerinin duygusallaştırılmasıdır (Aytaç, 2007: 100). Bir taraftan babanın ailesine gösterdiği özen yönetimin içerisine sokulurken diğer taraftan da aile içerisindeki ilişkiler duygusallaştırılmaktadır. Aile, insanların özneleşme süreçlerinin içerisinde yapılandığı ve kendisi aracılığıyla özneleşen bireylerin mümkün eylemlilik alanını doğrudan şekillendiren ve yapılandıran bir sosyal uzamdır. Bu öznellik biçimleri modernlik ile beraber köklü bir dönüşümden geçmiştir. Bu bağlamda yazarın da altını çizdiği şefkatli anne ile beraber çocukluğun icadı ve yeni bir

çocukluk tasarımının inşası özellikle dikkate değerdir. Bir taraftan çocukluğu karakterize eden şey üretim ve aşk değil, eğitim olmakta, diğer taraftan ise mektup, günlük gibi yazılı kültüre dayalı bir metin kültürü aracılığıyla mahremiyet alanındaki ilişkiler duygusallaştırılmaktadır. Yazar, kitabın geri kalan diğer iki bölümünde buradaki ipuçlarını Türk modernleşmesinde modern aile fikrinin doğuşunu ele alırken yeniden tartışmaktadır. Aile neo-Machiavellici geleneği takip ederek güç ilişkilerinin içinde ve etrafında şekillenen bir sosyal uzam olarak görüldüğünde, bu uzamın “özerk ve akılcı bireylerden müteşekkil bir yurttaşlar cemaati” yaratmak için nasıl hem dönüştürülmesi gereken, hem de kendisi dönüştürücü bir işlev görececek olan bir sosyal evren olduğu anlaşılmaktadır.

Türk modernleşmesi ve modern aile fikrini oluşumu

Türkiye’de modernleşme süreci üzerine düşünen sosyal bilimciler, modernleşme sürecinin “tepeden inmecî” ve “kendi kendini oluşturan bir toplumsal süreç” (Keyder, 1998: 31) ve “Osmanlı/Türk elitlerinin reformlarında temelde yatan varsayım”ın da “ortamın ve kuralların değişmesi halinde, bireylerin davranışlarının kolayca biçimlendirileceği” inancı olduğunu belirtmişlerdir (Kasaba, 1998: 20). Şerif Mardin gibi sosyal bilimciler ise Türkiye’de modernleşme sürecinin neden böyle bir biçim aldığına dair makro çerçeveden yapılan analizleri bizzat insanların “yaşam dünyaları”ndaki dönüşümleri mercek altına almadığı için yetersiz görmüşlerdir. Bu makro çerçeve ile sınırlanmak yerine Mardin, “yüz yüze etkileşim içindeki insanlar” ve “bu etkinliklerin içine gömülü olduğu (...) daha geniş çaptaki toplumsal ilişkiler”e odaklanmayı önermektedir. Mardin’e göre buralara bakmak “mikro düzeydeki süreçleri öne çıkaran bir toplumsal dinamikler boyutu”nu hesaba katmamızı ve modernleşme sürecinin toplumun mikro evreninde nasıl boşluklar yarattığını görmemizi sağlayacaktır (Mardin, 1998: 56-57). Mardin yine bir söyleşisinde bu boşluğun görülebileceği en önemli yerlerden bir tanesinin de kadın ve erkek arasındaki ilişkinin düzenlenme biçimi olduğunu belirtmişti (Mardin, 2006: 140). Türkiye’de kadın erkek ilişkilerinin düzenlenme biçiminin geçirdiği dönüşümün açıklaması aslında modernleşme sürecinin nasıl gerçekleştiğini anlamamızı sağlayacak anahtar da bize verecektir; çünkü “modern Batı ile İslam arasındaki en derin uçurumlar cinslerin ilişkilerinde ve özel/kamusal tanımlarındadır” (Arat, 1998: 75). İşte kitabın ikinci bölümünün önemi tam da bu noktada ortaya çıkıyor. *Ailenin Serencamı*, modernleşme sürecinde modern aile fikrinin ortaya çıkışı ve ailenin niçin bir mücadele alanı haline geldiğini, farklı modernlik anlayışlarının neden kendisine aileyi ve kadın-erkek arasındaki ilişkilerin nasıl düzenlenmesi gerektiği sorusunu hedef aldığını; yani

ailenin modernleşme sürecinde siyasal tartışmaların odağını nasıl ve niçin oluşturduğunu gösteriyor. Bunu yaparken de “tepeden inme modernlik” ya da kültüralist bir yaklaşımın sonucu olarak Türkiye’de modernleşme sürecini sadece makro değişiklikleri ile sınırlı ve mikro evrene nüfuz edememiş bir süreç olarak gören modernlik anlayışlarına teslim olmuyor. Aslında yazarın yürüttüğü modernlik tartışması bizlere Gilles Deleuze ve Feliz Guattari’nin deyimleri ile modernleşmenin “molar”/makro siyaset evreninin nasıl aynı zamanda bizzat bir “moleküler”/mikro evren öngördüğü ve bu makro siyasetin sözü edilen bu mikro siyaset evreni içerisinde ve aracılığıyla kendisini nasıl ürettiğini göstermesi açısından oldukça önemli (Deleuze/Guattari, 1992). Aileye dair siyasi tartışmalara bakmak bizlere aynı zamanda Türkiye’de modernleşme sürecinin başarısının gerçek sırrının nerede yattığını, modernleşmenin gündelik hayatı ve “yurttaşların yaşam faaliyetleri”ni nasıl yeniden biçimlendirdiğini ve temelde nereye kök salmayı hedeflediğini görmek açısından da bir başlangıç noktası teşkil ediyor.

Yazar, modernliğin aile ve özel yaşam ekseninde nasıl kavrandığını değerlendirmek için tartışmayı üç temel hat üzerinden yürütüyor: Türk aile tarihinin Batılılaşma tartışmaları etrafında nasıl ele alındığı; Türkiye’de siyasal düşünüş biçimlerinin ailenin dönüşüm süreci içinde nasıl bir evrim geçirdiği ve Türk modernleşmesinin nasıl özel alanın merkeze alındığı bir “yasalaştırma” süreci olduğu.

Modernleşme çabaları ile beraber aileye dair kimi düzenlemeler de hemen gündeme alınmıştır. Osmanlı’da aile bilindiği gibi mahrem alanı teslim ediyordu ve kent düzenlenmesinden mahalle yapılarına kadar bu mahremiyet ve güvenliği sağlama çabası görülebilirdi. Yazar, modernleşme ile beraber devletin, ailenin aynen yeniden üretim sürecini kırmayı hedeflediğini bu yüzden de çocukluk sorunu üzerine odaklandığını belirtmektedir. 1824 tarihli *Talim-i Sıbyân* isimli ferman bu çabanın bir ürünüdür. Bu fermanı 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi takip edecektir. Amaç eğitim sistemine bir düzen verilmesi ve eğitim basamaklarını oluşturan sıbyân, rüştiye, idadi ya da sultani okullarının sayısını çoğaltmaktır. *Kanun-i Esasi* ile birlikte de ilköğretim zorunluluğu anayasa güvencesine kavuşacak ve yeni bir çocukluk tasavvurunun oluşmasındaki önemli adımlardan bir diğeri daha tamamlanacaktır. Yine *Mecelle’yi Ahkam-ı Adliye* 1878 yılında tamamlanmış, 1917 yılında *Hukuk-u Aile Karanamesi* yayımlanmıştır. Kanun gücünde olan kararname evlilik yaşlarını belirlemiş ve evlilik açısından müslüman ve gayri müslüman ayrımını ortadan kaldırmıştır. Temel olarak hukuk alanında cereyan eden modernleşme çabaları ile birlikte yaşlıların egemenliğinin sorgulanması, çocukluğun keşfi ve kadınlığın dönüştürülmesi bir arada yürümüştür. Satı Bey, Emrullah Efendi ve Şinasi gibi yazarları ve dönemin tartışmalarını değerlendiren yazar, Türkiye’de

kadınlığın durumunun nasıl modernliğin ölçütü olarak kabul edildiğini, kadınlık sorununun niçin bir eğitim ve bilinç problemi olarak algılandığını ve yeni öznellik biçimlerinin ve kimliklerinin oluşum sürecini serimlemektedir.

Yazar bütün bu hukuksal modernleşme çabalarına dair şu can alıcı soruyu sormaktadır: Modernleşmeyi yürüten güçleri yasanın dönüştürücü işlevine inandıran şey neydi? Niçin yasalar aracılığıyla toplumu dönüştürebileceklerine inandılar ve yasa, yukarıda belirttiğimiz makro siyaset ile mikro evren arasında ki bağın kurulmasında nasıl bir iş görmekteydi? Yazar modernleşme sürecinin aktörleri açısından devletin dönüştürücü gücüne olan inancın bizzat temellerini tartışmaktadır. Kendi ifadesiyle, "...bir yasanın toplumsal yaşamı dönüştürme potansiyeli, devletin toplum kurucu gücüne olan inançtan kaynaklanır. Siyasal hak ve yükümlülükler, ödül ve cezalar, merkezinde devletin yaptırım gücü bulunan bir hukuk sistemi tarafından belirlenirler. Dolayısıyla, insanların açıkça görülebilen davranış ve tutumlarını, devletin yaptırım gücünü kullanarak etkileyebilme olanağı her zaman vardır. Bu süreçte devlet, insanların hukuki düzenlemeye konu olmuş davranışlarına denk düşen ödül ve cezaları dağıtarak, kişilerin hukuk düzeninin öngördüğü normları içselleştirmesini sağlar" (Aytaç, 2007: 146). Bu süreçte hukuk "yeni bir farklılık rejimini kurmanın aracı olmakta ve böylece dönüştürücü bir işlev üslenmekteydi" (Aytaç, 2007: 154). Yazara göre, hukuka başvurmanın altındaki temel saik ise "modernliği toplumsalın içine gömmeye isteği"dir; fakat bunun için bu hukuk algısının ardındaki toplumsala dair yeni tahayyülü de görmek gerekir.

Modernleşme süreci ile birlikte aile fikrine yönelik artan siyasi ilginin ardında modernleşme taraftarları arasında "toplumsala ilişkin bilimsel bir kavrayışın mümkün olduğu" ve bu bilginin de toplumun bir bütün olarak dönüştürülmesini mümkün kılacağı inancı yatmaktaydı. Toplumsal, "mevcut toplumsal yapının dönüştürülmesi için analitik bir çerçeve sunduğu ve bazı teknikler önerdiği için değer kazanmaktaydı" (Aytaç, 2007: 158). Toplumsalın bu icadı, Osmanlı/Türk entelektüelinin zihin dünyasında meydana gelen bir dönüşümü haber verir. Bu dönüşüm ile beraber aile, devlet, birey ve toplum arasındaki koordinatlar ve bu koordinatların toplumu çevreleyen sembolik anlam dünyası içerisindeki konumları da değişecektir. Modernleşme, dönemin entelektüelleri için artık devletin dönüşümünün hedeflenmesinden daha fazla bir şeydir. Yazarın da dile getirdiği gibi, bu süreçte aile toplumsalın inşası ve toplumun dönüştürülmesi açısından bir yoğunlaşma uzamı haline gelmiştir. Modernleşmeye dair doğrultuların kendisini kat ettiği ama bu kat etme sürecinde bizzat bu doğrultuları yapılandıran ve dönüştüren bir sosyal uzam. Yazarın ifadesiyle, "Aile hem dönüştürülecekti ve hedefti; hem insanları dönüştürme aracıydı." (Aytaç, 2007: 194-195). Bu noktada yazarın iki saptamasını daha tekrar hatırlatmakta fayda var: Türkiye'de modern aile yapısı modern toplum yapısını

öncelemektedir ve modernliği toplumsalın içine gömme çabasında ailenin stratejik bir konumu vardır. Yazar, Prens Sabahaddin ve Ziya Gökalp'in eserlerinde modern aile fikrinin oluşumunu ele alırken bu iki saptamanın farklı sonuçlar vermekle beraber, nasıl her iki yazarın fikirlerini de yapılandıran mantık olduğunu gösteriyor.

Sonuç olarak *Ailenin Serencamı*'nı, Osmanlı/Türk modernleşmesi ve aile üzerine olan diğer çalışmalardan ayıran onun modern aile fikrinin bu süreçte oluşmasının siyasal analizini yapmasıdır. Çalışma, Türkiye'nin modernleşme ve Batılılaşma süreci ve bu sürecin aile ve özel yaşam ekseninde kavranmasına dair yaptığı katkılar kadar, ailenin siyasal analizine dair yaptığı saptamalardan dolayı da bir köşe taşı olma niteliğini hak ediyor. Aileyi içerisinde iktidarın ve direnişin imkanlarının olduğu bir sosyal uzam olarak görmek ve içerisine gömülü olduğu güç ilişkileri ekseninde kavramak, bu ilişkiler içerisinde ailenin nasıl farklı mücadele ve tartışmalar tarafından kat edilen bir yapısı olduğunu göz önüne almak bugün karşı karşıya olduğumuz kimi sorunların siyasal analizi için de ufuk açıcı niteliktedir. A. Murat Aytaç, böyle bir analizin önünü açmak için bize, ele aldığı her konuda son sözü söyleyerek kapıları kapatmak yerine, peşine düşülecek yeni sorun alanları saptayarak yeni patikalar açmayı da ihmal etmiyor. Bundan sonrası okurun siyasetin her zamankinden daha çok geriye çekildiği ve siyaset adına etik ve felsefe yapıldığı bu günlerde, siyasetin imkanlarını çoğaltmayı hedefleyen bu siyaset kuramı eksenli analizin çağrısına kulak vermek isteyip istemeyeceğine kalmaktadır.

Kaynakça

- ARAT, Y. (1998), "Türkiye'de Modernleşme Projesi ve Kadınlar," Bozdoğan, S./Kasaba, R. (der.), *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik* (Çev.: Hüseyin Elhüseyni), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, içinde, s.82-99.
- AYTAÇ, A.M. (2007), *Ailenin Serencamı, Türkiye'de Modern Aile Fikrinin Oluşması* (Ankara: Dipnot Yayınları).
- DELEUZE, G./GUATTARI, F. (1992), *A Thousand Plateaus, Capitalism and Schizophrenia* (Çev.: Brian Massumi) (London: The Athlone Press).
- KEYDER, Ç. (1998), "1990'larda Türkiye'de Modernleşmenin Doğrultusu," Bozdoğan, S./Kasaba, R. (der.), *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik* (Çev.: Hüseyin Elhüseyni) (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları): 29-43.
- MARDİN, Ş. (1998), *Modern Türk Sosyal Bilimleri Üzerine Bazı Düşünceler*, Bozdoğan, S./Kasaba, R. (der.), *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik* (Çev.: Hüseyin Elhüseyni) (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları): 54-70.
- MARDİN, Ş. (2006), "Şerif Mardin'le din ve Devlet Sosyolojisi Konusunda Söyleşi," TÜRKÖNE M./ÖNDER, T. (Der.), *Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Makaleler 1* (İstanbul: İletişim Yayınları).

Zafer Yılmaz, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Araştırma Görevlisi.